

Київський університет імені Тараса Шевченка

ВІСНИК

ІСТОРІЯ

ВИПУСК 40

Засновано 1958 р.

Київ
Видавничий центр
“Київський університет”
1998

На основі архівних матеріалів, періодичної преси та інших джерел висвітлюються малодосліджені питання історії України та всесвітньої історії, зокрема культурного будівництва, розвитку військової справи, церковного життя в Україні, міжнародних відносин та ін.

Byways of the history of Ukraine and the world history, such as cultural development, military training development, spiritual, some aspects of international relations are being reviewed on the basis of archive documents, periodicals and other sources.

Редакційна колегія: **А.Г.Слюсаренко**, д-р іст. наук, проф. (головний редактор); **В.К.Борисенко**, д-р іст. наук, проф.; **М.І.Гладких**, д-р іст. наук, проф.; **Б.М.Гончар**, д-р іст. наук, проф.; **Ю.А.Горбань**, д-р іст. наук, проф.; **Я.С.Калакура**, д-р іст. наук, проф.; **А.М.Катренко**, д-р іст. наук, проф.; **М.Ю.Козицький**, д-р іст. наук, проф.; **О.П.Крижанівський**, д-р іст. наук, проф.; **А.Ф.Мінгазутдінов**, канд. іст. наук, доц. /відповідальний секретар/; **В.М.Мордвінцев**, канд. іст. наук, доц.; **В.І.Яровий**, д-р іст. наук, проф.

Адреса редакційної колегії: 252017, Київ-17, вул. Володимирська, 60, Київський університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, тел. 224-10-57.

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

ЗМІСТ

Катренко А.М., Рубашова С.О. Культурно-просвітницька діяльність Полтавської та Чернігівської громад (початок 60-х рр. XIX ст.)	4
Орлова Т.В. Перебудова освіти як один з напрямків здійснення культурної революції в СРСР	6
Мартинов А.Ю. Скоропадський і Денікін: спроба порівняльного аналізу соціально-економічної політики	9
Тороповська Т.М. Роль українського селянства у збереженні мови та культурних традицій як основи національної ідеї (20–30 рр. XX ст.). Історіографічний аспект	12
Піоро В.І. До питання про соціальні передумови утворення Запорозької Січі	14
Синиця Є.В. Питання топографії поховальних пам'яток V–середини VII ст. у верхньому Подніпров'ї	16
Колибенко О.В. Розвиток містобудівельної структури Переяславля Руського у світлі археологічних досліджень	18
Борділовська О.А. До питання про джерелознавчу ідентифікацію "Харшачаріти" Бани	20
Лобода Т.М. Народознавець Василь Кравченко та процес "Співки визволення України" (За матеріалами судової справи Волинського ОВ ДПУ)	22
Дідун Н.В. Науково-організаційна та педагогічна діяльність М.Д. Іванишева	24
Захарчук О.М. Великобританія в антикоаліційній боротьбі Наполеона (1800–1814 рр.)	26
Мойсеєнко О.Б. Кафа і міжнародна торгівля прянощами в XV ст.	29
Шидловський П.С. Вплив господарсько-культурного типу (ГКТ) на світогляд пізньопалеолітичного населення Східної Європи	32
Балюн О.О. Українсько-ізраїльські відносини сучасного періоду	36
Пушкаш О.В. Деякі тенденції розвитку українського образотворчого мистецтва 1917–1920 рр.	39
Третяк К.О. Роль замовників на зведення споруд у забудові Києва наприкінці XIX–початку XX ст.	42
Ситник С.В. Еволюція етнічної самосвідомості українців західноукраїнських земель початку XX ст.	44
Петрук Б.В. Основні віхи життя Олександра Русова	46
Чиркова О.А. Становище монастирів Київської єпархії XIX ст. (За матеріалами "Киевских епархиальных ведомостей")	48
Панов І.М. До питання про чисельність командного складу Збройних Сил Росії напередодні першої світової війни	50
Машевський О.П. Діяльність уряду Павла Скоропадського з охорони пам'яток історії та культури (квітень–грудень 1918 р.)	52
Халецька Л.П. Створення європейської системи оборони як військово-політичний пріоритет Франції	55
Малакова С.М. Битва за визволення України від фашистських загарбників. (На матеріалах воєнних мемуарів)	58
Сорока В.М. До питання про мотиви та шляхи співпраці таємних агентів з політичною поліцією самодержавства	61
Щербатюк В.М. Положення та правила видання "Университетских известий". Журнал в останні роки свого існування	64
Кузьмінець Ю.О. Історизм світогляду Лесі Українки: чинники і етапи формування	67
Олійник З.В. Аграрна політика Радянської влади в 1919–1920 рр.	70
Попова С.Ф. Історичні передумови виникнення македонської проблеми на Балканах у міжнародних відносинах	73
Тимчик Н.П. Південно-західний відділ Російського географічного товариства в Києві (1873–1876)	75
Земзюліна Н.І. До питання соціальної бази селянсько-повстанського руху в Україні 1918–1921 рр. у сучасній історіографії	78

(Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Структура повсякденності: можливе і неможливе. Т.1.– С.183-184; ³Balard M. La Romanie Genoise (XIIe - debut du XVe siecle). – Roma; Genova, 1978.–Т.2.–Р.720; ⁴Berindei M., Veinstein C. La Tana-Azaq d la presence italienne a l'emprise ottomane (fin XIIIe-milieu XVI siecle) // Turcica. T.VIII/2.– Paris; Strasbourg, 1976.– P.122-123; Карпов С.П. Італійські морські республіки і Южне Причорномор'є в XIII-XV вв.: проблеми торгівлі. – М., 1990. – С.97; ⁵Heers J. Il commercio nel Mediterraneo... P.165-176, 185-189; Balard M. La Romanie...–Т.2.Р.721-723; Berindei M., Veinstein C. La Tana-Azaq...– P.125 (прим.53); 5; ⁶Heers J. Genes au XVe siecle. Activite economique et problemes sociaux.– Paris, 1961.– P.382; ⁷Archivio di Stato di Genova (далі-ASG), San Giorgio (далі SG), Caffae Massaria (далі-СМ) №1227.57f.11/03/1411; ⁸ASG, SG, CM №1227.57f.11/03/1411; ⁹Кримський А. Історія Туреччини.– Київ; Львів, 1996.– С.34-35; ¹⁰Il Libro dei Conti di Giacomo Badoera cura di U. Dorini e T. Bertele.– Roma, 1956. – P.42,82,600; ¹¹Heers J. Genes au XVe s...–P.380; ¹²ASG, SG, CM №1246.182f; ¹³Heyd W. Histoire du commerce du Levant au moyen age. – Leipzig, 1885–1886.–Т.2.–Р.376; ¹⁴У рахунках Офіції Святого Антонія за 1410/1411р. знаходимо, наприклад, платежі за пасажирів з Ургенча, що відпливають з Кафи до Синопа (ASG, SG, CM №1227.19f.15/10/1410); ¹⁵ASG, SG, CM №1227.73f.22/12/1410; ¹⁶ASG, SG, CM №1227.49r.10/06/1411; ¹⁷Pegolotti F. B. La Pratica della mercatura / A. Evans, edit Cambridge, Mass., 1936. –P.150; ¹⁸ASG, SG, CM №1247.84r.11/12/1466;

¹⁹Heyd W. Histoire du commerce...P.719; ²⁰Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.6.– С.58; ²¹Грушевський М. Історія України-Руси...– Т.6.– С.58, 63; ²²Heers J. Genes au XVe s...P.384; ²³Грушевський М. Історія України-Руси...Т.6.С.39-42; ²⁴Ла Брок'єр пройшов цим шляхом від Туреччини до Відня через Перу, Софію, Ніш, Белград, Будапешт (Heers J. Genes...P.384); ²⁵Грушевський М. Історія України-Руси... – Т.6.– С.14-15; ²⁶ASG, SG, CM №1247.40r.04/03/1465; ²⁷ASG, SG, CM №1261.128r.29/04/1473; ²⁸ASG, SG, CM №1247.40r.11/12/1465.

Autor of the artikle examines a process of evolution of international spice's trade in the Black Sea region and attempts to ascertain a place and role of Caffa in the changes which had taken place in the field of spice's trade in the XY century on the basis of documents kindly offered by Genoa State Archive (Italy) and other sources.

Надійшла до редколегії 10 вересня 1997 р.

П.С. Шидловський, асп.

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКО-КУЛЬТУРНОГО ТИПУ (ГКТ) НА СВІТОГЛЯД ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розглядається вплив деяких аспектів господарства на ідеологічну сферу в суспільствах прильодовикових мисливців на мамонтів лісостепової підзони Східної Європи другої половини пізнього палеоліту.

Етнографи розробили поняття про ГКТ для характеристики суспільств, що знаходяться на одному рівні соціально-економічного розвитку та існують у подібних природно-географічних умовах. Під господарсько-культурним типом Чебоксаров розглядав “певні комплекси особливостей господарства та культури, які склались у різних народів, що знаходились на близьких рівнях соціально-економічного розвитку і мешкали у подібних природно-географічних умовах”¹. Важливим для визначення ГКТ населення є оцінка характеру господарства палеолітичної людини, що базується на мисливстві в тих чи інших природних умовах. Використання продуктів полювання сильно впливає на характер матеріальної культури мисливців через житло (матеріал для спорудження жител), поселення (зв'язки з місцем полювання, характер фауністичного складу на поселенні, в господарських ямах та ін.), одяг (різні види хутра, особливості його обробки залежно від використання певного матеріалу), прикраси (намиста із зубів, кістяних виробів) та ін.². Характер фауністичних залишків на поселеннях палеолітичних мисливців є чітким індикатором господарсько-культурної своєрідності їх мешканців: пам'ятки, що характеризуються подібністю фауністичних залишків можна віднести до одного ГКТ.

Для визначення ГКТ суспільства потрібно знати про рівень розвитку його виробничих сил та природне оточення. Перше завдання виконується за допомогою археологічних джерел, які дають можливість визначити тип економіки стародавнього суспільства. Природна обстановка в давнину реконструюється на базі даних палеокліматології, палеозоології, палеоботаніки, палеогеографії та ін. Для аналізу певного ГКТ у пізньому палеоліті необхідно виділення пам'яток за головними рисами господарства:

характер фауністичних решток (визначення об'єкта та форм полювання певної мисливської групи); характер поселення та насиченість культурного шару (довготривале, сезонне, тимчасове, визначення самостійності окремих сімей та ін.); характер жител (визначення мобільності чи осілості колективу, характеру архітектури, який пов'язаний з головним об'єктом полювання); типові знаряддя праці, які використовувались при полюванні на певні види тварин; прикраси та вироби мистецтва, які б могли бути пов'язані з характером мисливської діяльності первісної общини.

Безсумнівно, що діяльність первісного суспільства, недиференційована на різні сфери, викликала злиття не тільки всіх форм господарства, а й взаємопроникнення господарської діяльності та ідеологічних уявлень.

Інформацію про духовну культуру пізньопалеолітичних мисливців отримують з усіх видів археологічних джерел. Але основне джерело інформації про розвиток абстрактного мислення людини ми отримуємо з пам'яток первісного мистецтва як артефактів безпосереднього перенесення ментальних конструкцій стародавньої людини на природний матеріал. Таким чином, витвори мистецтва являють собою неопосередковану творчу активність первісного розуму, що зумовлює їхню важливість для всіх історичних реконструкцій. Картографування ареалів поширення пам'яток палеолітичного мистецтва дає можливість простежити локальні варіанти тих чи інших ідеологічних комплексів і пов'язати їх з поширенням певного господарсько-культурного типу.

Отже, якщо взяти за основу принцип недиференційованості в діяльності мисливської общини в пізньому палеоліті, можна дійти наступних висновків:

1) у дослідженнях культури первісних мисливців вирішальним є визначення стосунків певної общини не з групою спільного походження, а з локальними групами спільного господарсько-культурного типу, тому що,

2) існуючи в певних природно-кліматичних умовах, первісна община набуває риси такого господарсько-культурного типу, який найбільше відповідає оточуючому середовищу;

3) набувши рис певного господарсько-культурного типу, мисливський колектив сприймає не тільки форми господарства, властиві йому, а й комплекс ідеологічних уявлень, що супроводжують головний об'єкт мисливства: у колективах, що знаходяться на одному ступені суспільного розвитку і в одному природному середовищі виникають спільні ознаки не тільки в господарюванні, а й в духовній сфері життя;

4) виходячи з цього, можна зробити певну реконструкцію ідеологічних комплексів різних господарсько-культурних типів, використовуючи археологічні артефакти духовної культури та порівнюючи з духовною культурою схожих етнографічних господарсько-культурних типів, якщо вони існують. Співвідносячи господарсько-культурний тип та картографію пам'яток духовної культури, можна зробити висновки, які великою мірою стосуються не тільки археологічної науки, а й зачіпають більш широке коло історико-філософських питань: вплив господарства та засобів полювання на духовну культуру первісного суспільства, утворення декількох типів існування мисливських колективів, складання у кожного типу єдиного недиференційованого масиву життєдіяльності з нерозчленованими господарством та духовною культурою. Таким чином, господарсько-культурний тип визначає певну специфіку не тільки в господарстві мисливського колективу, а й в соціальній та культурній сферах. Можна простежити зв'язок між господарством прильодовикових мисливців та сферою їхньої духовної діяльності на прикладі суспільств мисливців на мамонтів. Для цього необхідно провести аналіз природного оточення людини в кінці плейстоцену і виявити напрямки її життєдіяльності в прильодовикових умовах.

У прильодовиковій Європі в кінці плейстоцену в період максимуму похолодання панували однорідні гіперзональні природно-кліматичні умови (сухий, холодний, континентальний клімат, що зумовив панування від Балтики до Чорного моря холодних степів, населених стадними трав'янистими). Чим більше значення відкритих просторів у ландшафті, тим більша стадність трав'янистих. Однак чим численніші стада, тим швидше вони витолочують та поїдають траву і тим більш рухливий спосіб життя вони вимушені вести. Оскільки відкриті ландшафти - характерна риса кінця плейстоцену, то стадність трав'янистих у цей час повинна була бути високою. Цей фактор, як і кліматичні умови з великими перепадами літніх та зимових температур, був причиною рухливого способу життя пізньоплейстоценових трав'янистих, які регулярно здійснювали масові міграції на значні відстані³.

Однак, незважаючи на нівелюючий вплив зледеніння на ландшафтну зональність, у рослинному та тваринному світі вирізнялися підзони, що простягалися паралельно краю льодовика. Тому в межах перигляціальної зони виділяються три підзони з особливостями клімату, флори та фауни⁴. З південної Прибалтики до верхів'їв Дніпра тяглася смуга тундростепу з пануванням північного оленя в теріофауні. У Середньому Подніпров'ї, на Десні та в Поліссі були поширені сосново-березові лісостеми з численною популяцією мамонтів. Від лісостепу до межі регресивного Чорноморського басейну йшла велика зона перигляціального степу, де ведучими формами теріофауни були бізони та плейстоценові коні.

У первісну епоху існувала жорстка залежність способу життя общини від оточуючого середовища. Стадність та міграційність трав'янистих визначали специфіку прильодовикового мисливського господарства⁵. Шляхи міграцій, місця переправ через річки та озера, місця сезонних пасовиськ були постійними в кожній популяції ссавців. Прильодовиковим мисливцям не було необхідності переслідувати стада мігруючих трав'янистих. Через відсутність транспортних засобів та велику швидкість міграції тварин вони не могли цього робити. Суть господарської стратегії прильодовикової пізньопалеолітичної людності полягала в мисливському контролі за міграційними шляхами стадних тварин. Тобто, пізньопалеолітичні мисливці чекали на мігруючих тварин на їхньому традиційному шляху переходу між північними літніми та південними зимовими пасовиськами. У міграціях трав'янистих простежується наявність певних циклів з періодом у декілька років, після якого змінювався певний міграційний шлях при незмінному загальному напрямку. Наприклад, тундрові олені за кілька років витолочують пасовиська і тому залишають старий міграційний шлях, повертаючись на нього через декілька років⁶. Масове полювання на традиційних шляхах сезонних міграцій також повинно було сприяти зміні конкретних шляхів пересування стадних ссавців.

Основою моделей господарської адаптації прильодовикових мисливців був мисливський господарський цикл, що базувався на високопродуктивних осінніх та весняних колективних полюваннях на сезонно мігруючих стадних трав'янистих, що доповнювалися менш ефективною мисливською діяльністю влітку та взимку⁷. Але наявність трьох природно-ландшафтних підзон зумовила мисливську спеціалізацію первісної людності, що їх населяла в пізньому палеоліті. Змішаність прильодовикового комплексу фауни не була абсолютною. В масових матеріалах фауністичних решток також поширюється зональне розповсюдження окремих видів тварин і фауністичні рештки на палеолітичних поселеннях, які відображають не тільки склад фауни, що оточувала палеолітичну людину, а й напрям її господарської діяльності. Фауна на поселеннях часто представлена обмеженою кількістю видів, з переважанням одного: в Амвросіївці - бізон, у Журавці - бабак, у Добранічівці - мамонт, у Молочному Камені - ведмідь та ін. На добуванні цих видів тварин спеціалізувався стародавній колектив⁸.

Суть спеціалізованого мисливства полягала в полюванні тільки на один вид трав'янистих ссавців, про що свідчать археологічні пам'ятки пізнього палеоліту, фауністичні рештки з яких відносяться до одного-двох видів. На території України поширилось три моделі господарської адаптації: мисливців на мамонтів, на північного оленя та степових мисливців на бізона^{8,9}.

Основу ГКТ степової зони складало полювання на великих трав'янистих відкритих просторів. Серед фауністичних решток цього ГКТ абсолютно домінує бізон, в деяких - він єдиний представник теріофауни (Амвросіївка, Велика Аккаржа, Золотівка I), друге місце займає кінь, зрідка зустрічається сайгак, північний олень. Останній представлений нерівномірно. Якщо в цілому в степовій зоні північний олень зустрічається епізодично, то в Надпоріжжі його рештки становлять 20% загальної кількості великих трав'янистих нарівні з конем¹⁰. Серед археологічних пам'яток причорноморських степів є значні за площею з численним кам'яним інвентарем. Є й такі, що являють собою скупчення культурних решток площею 20-50 м² переважно з невеликою кількістю (від декількох сотень до тис. екземплярів) кам'яних виробів¹¹. Спосіб існування - сезонні перекочівки, консолідація та розсіювання декількох общин, очевидно, були характерні для палеолітичних степових мисливців Східної Європи. Про це свідчать різні за розмірами, характером культурного шару та складом фауни стоянки¹².

Невелика площа пам'яток, обмеженість однією плямою культурних решток, чіткість структури свідчать про одноразовий тимчасовий характер стоянок Ями, Минівський Яр, Говоруха, Янісоль, Кайстрова Балка I-III. Вони могли бути залишені невеликими групами мешканців, які відділялись для мисливства в пору року,

малозабезпечену продовольчими ресурсами, коли общини тимчасово розсіювались. Степові пам'ятки із сильною насиченістю культурного шару (Амвросіївка, Анетівка II) з фауністичними рештками винятково бізона є залишками сезонних таборів біля місць сезонних полювань у періоди міграцій тварин. Прикладом такого місця полювання є Амвросіївське костище.

Пам'ятки з фауністичними рештками північного оленя зустрічаються на великій території від Західної Волині, Прикарпаття до центральних регіонів України та верхів'їв Південного Бугу. Залишки мамонта не були ведучими в остеологічних колекціях з поселень цих районів, а в другій половині пізньопалеолітичної епохи основною здобиччю людини став північний олень. На деяких пам'ятках залишки північного оленя становлять 95% (Лисичники), що дає можливість говорити про складання господарсько-культурного типу мисливців на північного оленя, на відміну від мисливців на мамонта Середнього Подніпров'я та мисливців на бізона в степовій зоні¹³. ГКТ мисливців на північного оленя особливо широко представлено в мадленський час. Далекі сезонні міграції північних оленів обумовили рухливий спосіб життя, тимчасовий характер жител, мешкання мисливців на північного оленя в різних кліматичних умовах. Оскільки тундровий олень мігрував від прильодовикового тундростепу до кордону лісостепу зі степом, то стоянки мисливців на оленя відомі по всій території перигляціального лісостепу, до південного його кордону (Володимирівка, Кокорево, чисельні пам'ятки басейну Дністра та ін.)⁷.

Мисливці на північних оленів були досить рухливими, змінюючи протягом року кілька сезонних поселень залежно від особливостей поведінки об'єкта полювання. Про такий засіб життя свідчать відсутність довготривалих фундаментальних жител і слабонасичений культурний шар стоянок.

Господарсько-культурний тип спеціалізованих мисливців на мамонта був поширений в підзоні прильодовикового лісостепу в центральних районах Східної Європи в басейнах рік Дону (Костенки, Гагаріно), Десни (Хотилево II, Єлисеєвичі, Супонево, Юдіново, Тимонівка I, II, Чулатово, Пушкарі, Мізин), Дністра (Молодова I, V, Кормань), Дніпра (Гінці, Добранічівка, Фастів, Межирічі, Кирилівська, Радомишль). Привертають також увагу соянки павловської культури на території Чехії – Долні Вестоніце, Пржедмость, Павлов та ін. Особливе значення мають майже повністю досліджені общинні поселення з житлами з мамонтових кісток Середнього Подніпров'я.

Прильодовикові мисливці на мамонтів мешкали в середній лісостеповій смузі перигляціальних відкритих просторів. Основою їхньої економіки було колективне полювання на мамонтів та інших великих стадних, сезонно мігруючих травоядних. Стоянки, як правило, розташовані в долинах річок. Пояснюється це тим, що саме долинами річок проходили шляхи масових весняних та осінніх міграцій тварин¹⁴. Як видно з характеру фауністичних решток в основі економіки населення лежало полювання на мамонтів. Полювання на інших тварин грало певну, але не провідну роль в економіці. Зокрема, їх рештки, на відміну від кісток мамонта, не є стабільним і численним компонентом у фауні стоянок. Зрозуміло, що багато кісток мамонта належало тваринам, що вмерли природною смертю і були принесені на стоянку як будівельний матеріал. Однак немає сумніву, що значна частина їх була рештками мисливської здобичі.

За однією рисою житла розподіляються на дві великі групи. Залишки жител першої групи (Мізин, Межиріч, Пушкарі I, Гінці, Юдіново, Єлисеєвичі, Аносівка II та ін.) заповнені великими скупченнями кісток та бивнів мамонтів, які склали важливу частину їхньої конструкції (аносівсько-мізинський тип). Залишки жител другої групи (Костьонки I, Костьонки 4, Тельманська стоянка та ін.) не мають подібних нагромаджень великих кісток, хоч полювання на мамонта мало велике значення в господарстві їхніх мешканців, і кістки мамонтів у великій кількості зустрічаються в заповненнях цих жител та в культурному шарі стоянки¹⁵. Кістки мамонтів збирали навкруги стоянки лише при побудові жител. Пізніше дім добудовувався за рахунок впольованих мамонтів. Надлишки кісток скидали в ями¹⁶. Таких ям навколо кожного житла в середньому від двох до п'яти. Узимку в них зберігали запаси м'яса, які були зроблені восени під час колективного полювання на мігруючих з півночі вздовж річок мамонтів.

Зимівка залежала від успішного осіннього полювання. Очевидно мігруючих тварин полювали неподалік від табору. Без транспортних засобів доставка великої кількості м'яса та важких мамонтових кісток була неможлива. Циклічні зміни шляхів сезонних міграцій стадних травоядних через виснаження пасовиськ змушували мисливські колективи періодично залишати старі поселення і переселятись на нові міграційні шляхи⁶.

Велику проблему становить аналіз шляхів розвитку господарсько-побутового комплексу. Розвиток структури пізньопалеолітичних поселень має неоднотипну спрямованість від нерозчленованих поселень до відокремлення господарсько-побутових комплексів. Він може проходити також шляхом відокремлення специфічних зон господарсько-побутового комплексу та концентрації їх на окремих ділянках поселення. Поселення в такому разі залишається єдиним господарсько-побутовим комплексом, який розвивається шляхом зростання спеціалізації окремих ділянок території та їх відокремлення: житла концентруються на одній ділянці, господарські ями - на іншій¹⁷.

Дати стоянок Долні Вестоніце, Павлов, Радомишль, Хотилево II, Мізин (25-21 тис. років тому) є доказом формування моделі господарської адаптації мисливців на мамонтів уже в середині пізнього палеоліту.

Аналіз форм господарства мисливців на мамонтів перигляціального лісостепу дає змогу зрозуміти деякі аспекти життєдіяльності та суспільного розвитку общин цього ГКТ: характер господарства общин був сезонний і залежав від шляхів міграцій мамонтів по долинах річок; мисливські общини вели відносно осілий спосіб життя, але залишали поселення через декілька років у зв'язку зі зміною шляхів міграцій мамонтів; в основі господарства лежало полювання колективу, для якого не потрібно ані розсіювання общини, ані зусиль декількох общин (за етнографічними спостереженнями полювання на мамонтів було можливим при невеликій кількості мисливців: у полюванні на слонів африканських мисливців брало участь від двох до кількох мисливців); для проживання в умовах перигляціального лісостепу створювались монументальні житла, в яких община мала змогу жити протягом декількох років.

У первісному суспільстві має місце нерозчленованість базисних та надбудовних явищ. Тому на ранніх етапах розвитку суспільства збігається економічна та соціальна структура суспільства. Це означає, що община як основна соціально-економічна одиниця виникла як виробничий колектив, як форма організації суспільного господарства.

Існування ГКТ в певній зоні прильодовиків'я мало свої впливи на соціальну організацію мешканців. Господарсько-культурні типи різних природно-кліматичних зон України по-різному впливали на розвиток родової общини протягом пізньопалеолітичного часу.

Виходячи з вищенаведених чинників, можна сказати, що общини мисливців на бізонів були досить мобільними: постійно рухались, концентрувались в одному місці і розпадались на окремі групи - роди або сім'ї. Це створило умови для скорішого відмирання матрилінійної общини, складання умов для розпаду її на окремі сім'ї. Можливо саме такий етап у розвитку родової общини демонструють нам залишки пізньопалеолітичної епохи степової зони на території України.

Общини мисливців на північного оленя були пов'язані з міграційним циклом цих тварин. При невдалому колективному полюванні община розділялась на окремі сім'ї, які займались індивідуальним мисливством на різних тварин. Про такий засіб господарства свідчать пам'ятки, як з декількома житлами, так і поселення, що складалися лише з одного господарсько-побутового комплексу. Існування індивідуальних методів полювання спричинило наростання кризи родової організації. Зростала роль чоловіка-мисливця, від якого повністю залежала окрема сім'я. Це стало причиною ще більшої руйнації родової общини та розпаду її на окремі патрилінійні групи.

На відміну від мисливців на бізона та мисливців на північного оленя, мисливці на мамонта не вели постійних перекочівок. Хоч мамонти також мігрували долинами річок, запасів їжі, які створювались під час колективних полювань, первісній общині вистачало до наступної міграції тварин. Про це свідчать залишки монументальних жител з кісток мамонтів, в яких можливо було жити декілька років. При нестачі їжі в літній сезон, або після невдалого полювання мисливці могли полювати на іншу здобич, або робити експедиції в інші місця. Але знову повертались на старе місце, про що свідчить характер жител, які, можливо, час від часу поновлювались.

Такі умови існування стали основою розквіту материнського роду в мисливців лісостепових регіонів. Розвиток родових відносин проходив декількома шляхами: існування родової общини в одному великому житлі з декількома вогнищами для окремих сімей; існування в окремих житлах сімей, які спільно володіли запасами їжі; утворення декількох господарсько-побутових комплексів із жител окремих сімей та господарськими ямами із запасами м'яса навколо них.

Виходячи з вищеназваних аспектів життєдіяльності, можна висловити деякі припущення щодо характеру соціальної організації у мисливців на мамонтів. Община мисливців лісостепу була відносно стабільною структурою, роди мали тенденцію до відокремлення в межах поселення, але община залишалась стійкою внаслідок відносної осілості і можливості вести мисливську діяльність компактними общинними групами.

Таким чином, в різних ГКТ по-різному проходив розвиток родової общини. Якщо у мисливців на мамонтів фіксується розквіт материнського роду, то у мисливців на бізона та північного оленя склались умови для формування нових типів соціальних зв'язків. Значною мірою це відбилося і на характері ідеологічних уявлень населення різних ГКТ.

Дослідники відзначали, що знахідки жіночих зображень на пізньопалеолітичних поселеннях домінують на пам'ятках з мамонтовою фауною. Це передусім такі пам'ятки як Дольні Вестоніце, Пржедмость, Павлов, Костьонки (бл. 100), Авдеево (6), Добранічівка, Мізин (18), Юдіново, Межирічі, Гагаріно (9), Молодова V (2), Єлисеєвичі, Супонево та ін.¹⁸

На основі картографії поширення жіночої пластики можна виділити декілька локальних груп, виходячи з географічного розташування стоянок¹⁹: південно-західний (Молодова V, Косоуци II); дніпро-деснянський (Єлисеєвичі, Мізин, Межирічі, Гінці, Тимонівка, Добранічівка, Супонево та ін.); середньодонський (Костьонки); моравські пам'ятки павловської групи.

На багатьох пам'ятках також зустрічаються знахідки, які свідчать про сакралізацію образу мамонта. Скульптурні зображення мамонта разом із жіночою пластикою відомі з Авдеева, Дольні Вестоніце, Пржедмости, Костьонки. Відома також і сакралізація певних частин тіла або скелета цієї тварини – залишки орнаментованих черепів з Межирічів та лопаток мамонтів з Мізина.

Об'єднання двох тем в палеолітичному мистецтві свідчить про певний зв'язок цих образів для мисливців на мамонтів. Як приклад також можна навести наскельні зображення мамонтів разом із "жіночими" знаками за Леруа-Гураном²⁰ та знахідки статуєток жінок та мамонтів із стоянки Мальта в Сибіру. Але якщо сакралізацію мамонта можливо пояснити його роллю, яку він відігравав у житті первісних мисливців як головний об'єкт полювання, то можливе пояснення сакралізації жінки переважно у мисливців перигляціального лісостепу лежить саме в певних особливостях общин ГКТ мисливців на мамонтів на відміну від ГКТ мисливців на бізонів та північних оленів.

При натуральності деяких форм, зображення жінок палеолітичної доби тісно пов'язані з ідеограмами. Узагальнений характер скульптурного образу впливає з "безликості" жіночих фігур. Тому первісний митець зображав не реальну жінку, а абстрактно-узагальнену ідею. Значні заслуги в інтерпретації жіночого образу належать П.П. Єфименко та А.П. Окладникову, які виявили різні боки жіночого образу: образ праматері роду, магічна роль жінки при полюванні, колективні жіночі образи, пов'язані з культом мертвих.

П.П.Єфименко пов'язує верхньопалеолітичні зображення жінок з розвитком материнського роду, коли жінка становила центральну фігуру родової господарської общини мисливців на мамонтів. У первісному суспільстві єдиною формою для створення єдиних соціальних зв'язків було усвідомлення загальних інтересів у формі спорідненості. Найбільш стабільною частиною первісних колективів були жінки, які відігравали велику роль у веденні домашнього господарства. При статеві-віковому розподілі общини на групи, спорідненість усвідомлюється між нащадками однієї матері – "братами", де матір відіграє центральну роль²¹.

У суспільстві мисливців на мамонта особистість конкретного мисливця-чоловіка не виділяється із загальнородового складу, у той час як жінка уявлялась як центр цього роду і була гарантом демографії, що і знайшло свій вираз в ідеологічних уявленнях первісних мисливців. Таким чином, унаслідок адаптації до оточуючого середовища в пізньому палеоліті в лісостеповій смузі виникає господарсько-культурний тип мисливців на мамонтів. Господарська діяльність мисливських общин цілковито залежала від поведінки об'єкта полювання, його міграційних шляхів та розташування пасовиськ. Це зумовлює відносну осілість спеціалізованих мисливців на мамонтів, характер їхніх жител, способи полювання та ін.

Завдяки недиференційованості культури в пізньому палеоліті на різні сфери життєдіяльності, господарсько-культурний тип впливає не тільки на форми господарства, а й на соціальну структуру. Відносна осілість мисливців на мамонта, ведення господарства компактними общинними групами, менша рухливість порівняно з іншими мешканцями прильодовикової зони – це ті фактори, які безперечно мали вплив на розвиток соціальних відносин стародавнього населення, які консервували материнсько-родові відносини.

Єдність господарства із соціальною структурою створювало умови для виникнення стійких ідеологічних уявлень в рамках ГКТ мисливців на мамонта, пов'язаних з об'єктом полювання. Стійкість родових відносин посилювало їхню сакралізацію у формі материнського культу. Ці явища знайшли матеріалізацію у первісних формах мистецтва пізнього палеоліту.

Таким чином, господарсько-культурний тип був головною ланкою в системі людина – середовище і відігравав значну роль у формуванні духовної культури людини. Усі елементи первісного суспільства розвиваються під впливом господарсько-культурного типу, який виникає внаслідок адаптації до природного середовища. Господарсько-культурний тип формує певну недиференційовану систему відносин, в якій об'єднано такі елементи, як господарство, соціальна та духовна сфери.

¹Чебоксаров. Хозяйственно-культурные типы и проблемы их картографирования // СЭ. – №2, – 1972; ²Гладких М.И. Некоторые критерии определения культурной принадлежности позднепалеолитических памятников // Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. – Л., 1977; ³Верещагин Н.К. Почему вымерли мамонты. – Л., 1979; ⁴Серебрянный Л. Р. Древнее оледенение и жизнь. – М., 1980; ⁵Зализняк Л.Л. Системы господарської адаптації мисливських суспільств на межі плейстоцену та голоцену // Оточуюче середовище і стародавнє населення України. – К., 1993; ⁶Симченко Ю.Б. Культура охотників на оленя Северной Евразии. – М., 1976. ⁷Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского полесья эпохи финального палеолита. – К., 1989; ⁸Гладких М.И. К вопросу о разграничении хозяйственно-культурных типов и историко-этнографических общностей позднего палеолита // Палеоэкология древнего человека. – М., 1977; ⁹Зализняк Л.Л. Мисливці прильодовикової Європи в кінці палеоліту та на початку мезоліту // Археологія. – №64. – 1988; ¹⁰Кротова О.О. Про господарську діяльність пізньопалеолітичного населення степової зони Східної Європи // Археологія. – №64. – 1988; ¹¹Кротова А.А. Культурно-хронологическое членение позднепалеолитических памятников Юго-Востока Украины // Неприна В.И., Зализняк Л.Л., Кротова А.А. Памятники каменного века Левобережной Украины. – К., 1986; ¹²Станко В.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II // Каменный век : памятники, методика, проблемы. – К., 1989; ¹³Гладких М.И. Прикарпатская зона хозяйственно-культурного типа охотников и собирателей позднего палеолита // Новейшие открытия советских археологов. – К., 1975; ¹⁴Верещагин Н.К. Записки палеонтолога. – Л., 1981; ¹⁵Борисковский П.И. Некоторые вопросы изучения палеолитических жилищ // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – К., 1989; ¹⁶Сергин В.Я. О хронологическом соотношении жилищ и продолжительности обитания на позднепалеолитических поселениях // СА. – 1974. – №1; ¹⁷Гладких М. И. Исторична інтерпретація пізнього палеоліту. – К., 1996; ¹⁸Абрамова З. А. Изображения человека в палеолитическом искусстве Евразии. – М.:Л., 1966; ¹⁹Демещенко С.А. К вопросу о периодизации позднепалеолитического искусства малых форм в Европе // Петербург. археол. вестн. – 1994. – №8; ²⁰Леруа-Гуран. Палеолитическое пещерное искусство (религиозное искусство) // Донецкий археол. сб. – Донецк, 1992. – Вып.2; ²¹Ефименко П.П. Первобытное общество. – К., 1953.

The article considers the influence of some aspects of economical life on the ideological sphere in mammoth-hunting societies of the periglacial forest-steppe area of Eastern Europe in the second half of Upper Paleolithic.

Надійшла до редколегії 11 вересня 1997 р.

О.О.Балюн, асп.

УКРАЇНСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ

Розглядаються деякі аспекти політичного і економічного співробітництва між Україною та Державою Ізраїль в пострадянський період.

Після розпаду СРСР і створення на його терені нових незалежних держав виникли нові політико-економічні фактори, які сприяють розбудові всебічних контактів між Україною і державами Близького Середнього Сходу (БСС). Виходячи з реалій політичного життя, Україна та держави БСС зіткнулися з проблемою вироблення нової геополітичної стратегії та концепції національної безпеки.

Одним із пріоритетних напрямків близькосхідного вектора зовнішньої політики України є розвиток широкомасштабних двосторонніх зв'язків з Державою Ізраїль як активним і впливовим чинником міжнародного співтовариства, однією з провідних країн близькосхідної та світової інфраструктури.

Двосторонні відносини з Державою Ізраїль слід розглядати як стратегічно важливі. Ізраїль, як і Україна, зацікавлений в широкому взаємовигідному співробітництві в галузях економіки, торгівлі, науки, культури, туризму. Цьому сприяє й географічна близькість, зручність морського та повітряного сполучень. Для України цікавим є досвід Ізраїлю з питань державотворення, приватизації, розвитку ринкової економіки, створення високоефективного сільського господарства, виробництва та інших сфер.

Зміцнення добросусідських, рівноправних і взаємовигідних відносин з Державою Ізраїль, підтримання миру, стабільності й безпеки в регіоні Близького Сходу відповідають національним інтересам України і забезпечують можливість підключення нашої країни до регіональних інтеграційних процесів, передусім економічного характеру.

Дипломатичні відносини між Україною та Державою Ізраїль були встановлені 26 грудня 1991 р. шляхом обміну нотами між міністерствами закордонних справ двох країн. З жовтня 1992 р. в Тель-Авіві функціонує посольство України в Ізраїлі. Посольство Ізраїлю в Україні було відкрито на початку 1993 р. За шість років (1991–1997) відносини між Україною та Ізраїлем пройшли певну еволюцію. Період (19 грудня 1991 р.–11 січня 1993 р.) включає в себе роботу з виведення двостороннього співробітництва на рівень особливого партнерства, створення і вдосконалення договірно-правової бази, підтримання високого рівня політичного діалогу, розвиток взаємовигідної співпраці в торгово-економічній, науково-технічній та культурній галузях.

Якісно новий рівень відносин розпочався з візитом до Ізраїлю представницької делегації на чолі з Президентом України Л.Кравчуком 11-13 січня 1993 р. Наслідком проведених переговорів на вищому рівні стало підписання Меморандуму про взаєморозуміння та основні принципи співробітництва між Україною та Державою Ізраїль. Він складається з 12 статей; ст.2, 10, 11 торкаються сфери політичного співробітництва на міжнародному й регіональних рівнях. Зокрема, у ст.2 наголошується на тому, що сторони докладатимуть зусилля щодо мирного врегулювання міжнародних конфліктів, у тому числі на Близькому Сході, і вестимуть з цією метою діалог; ст.10 стосується співробітництва у справі боротьби з організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотиків, повітряним і морським піратством, незаконним вивозом та торгівлею культурними та історичними цінностями¹. Також у ході візиту було укладено низку міжурядових